

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КОНТРОЛЮ У НАВЧАННІ ІНШОМОВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Н.С. Саєнко

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови № 2

Національного технічного університету України

“Київський політехнічний інститут”

У статті розглядаються питання формування у студентів професійних іншомовних компетенцій. Описуються психологічні механізми розвитку навичок самоконтролю, зазначається вплив цієї навички на засвоєння іноземної мови. Лінгводидактичне тестування розглядається як найбільш ефективний засіб реалізації як зовнішнього контролю, так і самоконтролю студентів.

Ключові слова:

Впливовим фактором ефективного вирішення комплексного завдання формування іншомовної комунікативної компетенції у студентів вищої технічної школи виступає організація навчально-виховного процесу з деталізованою розробкою найбільш важливих складових, які впливають на хід і результати навчання. Забезпечити таку організацію процесу навчання іноземної мови для професійного спілкування може лише гнучке управління, яке дозволяє вносити необхідні корективи в навчальну роботу з метою підвищення її ефективності. З огляду на теорію управління вищій навчальний заклад і навчальний процес, який там відбувається, це – динамічна інформаційна система, для якої найбільш характерним типом управління виступає управління із зворотнім зв'язком. Забезпечення зворотного зв'язку, тобто отримання інформації про відповідність здійсненої дії і планованої дії, реалізується на постійній операційній основі, яка виступає у формі контролю. Сучасна педагогічна наука визначає контроль як самостійну частину педагогічного процесу, яка покликана вирішувати особливі практичні завдання в ході навчання і виховання.

Сучасні зрушення в галузі вищої освіти, ініційовані Болонським процесом, спричинилися до підвищення інтересу педагогів і методистів до проблеми контролю, а саме до питань, пов'язаних з обсягом, в якому контроль має бути представлений у процесі навчання іноземних мов для професійного спілкування, і формами його реалізації [4]. Серед численних критичних зауважень до існуючої системи контролю в українській вищій школі можна виділити два основні положення. По-перше, під традиційним контролем головним чином має бути увазі зовнішній контроль викладача. По-друге, серед недоліків контролю найчастіше вказується на суб'єктивізм викладача, який здебільшого пояснюється відсутністю еталону для порівняння, що призводить до ускладнен-

ня відношень між викладачем і студентами, негативному емоційному впливу на студентів, зниженню рівня їхньої мотивації і, як наслідок, до гальмуючого впливу контролю на процес засвоєння знань. Особливості діагностуючої діяльності викладача, які призводять до суб'єктивного результату оцінювання, пов'язані з існуючими у будь-якій психічній діяльності людини загальними закономірностями, притаманними кожному пізнавальному процесу: адаптації та аперцепції, з обмеженням гностичних можливостей людини як суб'єкта пізнання на даному етапі розвитку суспільства і з індивідуальними особливостями викладача.

Широкого розповсюдження серед вітчизняних і зарубіжних дидактів, психологів і методистів останніми роками набула думка про те, що одним з можливих шляхів подолання основних недоліків контролю і, в першу чергу, суб'єктивізму викладача має стати розгляд контролю в більш широкому аспекті, як інтегрованої єдності, яка включає два обов'язкові компоненти: зовнішній контроль викладача і внутрішній самоконтроль студента. Таке розуміння контролю співзвучне завданню формування сучасної самодостатньої, креативної особистості, здатної до самоосвіти [4]. Вирішення такого завдання передбачає засвоєння студентами не тільки предметних знань, але й особливої форми людської поведінки – навчальної діяльності. Сформованість навчальної діяльності є одним із показників рівня інтелектуального розвитку людини. Суттєвою ознакою сформованої навчальної діяльності виступає ефективна саморегуляція студентів. Однією з головних умов досягнення високого рівня саморегуляції в навчальній діяльності вважається розвиток самоконтролю і самокорекції.

Сучасне розуміння психофізіологічної природи самоконтролю базується на вченні І.П. Павлова про творчу роль аферентного відділу центральної нервової системи. На ос-

нові цього вчення психологи довели наявність кругового циклу нервових процесів від рецептора до кори головного мозку і від кори головного мозку до рецепторів [1, 56]. Це означає, що одночасно з посиланням “наказу” формується певна аферентна модель, здатна передбачати параметри майбутніх результатів і звіряти в кінці дії такі прогнозовані результати з існуючими. Така модель дістала назву “акцептор дії”. Подальший розвиток цієї теорії призвів до розуміння того, що кожний наступний елемент дії миттєво контролюється рецептором, перевіряється, коригується з центру новим елементом дії [2, 371]. Здатність людини передбачати, прогнозувати кінцевий результат своєї діяльності надає їй можливість передбачати зони труднощів, завчасно спланувати найбільш доцільний хід реалізації цієї діяльності і своєчасно здійснити самоконтроль. Таким чином, функціональне забезпечення самоконтролю створюють механізми апарату акцептора дії, зокрема механізми зворотної аферентації або механізми зворотного зв'язку. Спеціалісти розрізняють зовнішній і внутрішній зворотний зв'язок. Дослідження диверсифікованих етапів загального процесу формування іншомовної комунікативної компетенції студентів передбачає правомірність розгляду обох видів зворотного зв'язку, оскільки лише їхня системна взаємодія забезпечує високоефективне поетапне вдосконалення функціонування складних механізмів самоконтролю. Загальноприйнятим є положення про те, що зовнішній зворотний зв'язок пов'язаний перш за все з функціями контролю, а внутрішній зворотний зв'язок – із функціями самоконтролю. Канали зовнішнього і внутрішнього зворотного зв'язку становлять для нас неабиякий науковий інтерес, оскільки через них відкривається можливість впливати на формування навичок і вмінь іншомовного професійного спілкування, а також на відповідні особливості функціонування механізмів самоконтролю. Відомо, що контроль і самоконтроль можуть реалізовуватися на різних рівнях усвідомлення даних процесів. Однією з особливостей самоконтролю є те, що він існує у двох різних функціональних формах – довільній (мимовільній) та свідомій. Якщо встановлювати взаємозв'язок між поняттями самоконтроль і діяльність, то самоконтроль в довільній формі можна розглядати як різновид діяльності, а саме, як діяльність, що має допоміжну функцію. На відміну від цього самоконтроль у свідомій формі являє собою лише рівень функціональної підсистеми процесів, тобто рівень підсистеми, яка орієнтована на встановлення узгодження між еталонною і контрольованою складовими цієї діяльності. Свідомий самоконтроль пов'язаний з актуалізованою діяльністю як її компонент і

тому не може існувати ізолювано від неї. В навчанні іноземних мов це означає, що навичка самоконтролю може формуватися тільки одночасно і паралельно з розвитком навичок і вмінь іншомовно-мовленнєвої діяльності (наприклад, професійно орієнтованого читання, підготовленого монологічного висловлювання на теми спеціальності тощо).

Психолінгвістика розглядає самоконтроль як певний засіб перевірки функціонування системи орієнтирів і операційних програм, які керують мовленнєвою діяльністю людини. Вважається, що помилка виступає одним з головних знарядь дослідження нормального механізму функціонування мовленнєвого механізму. Отже, про ступінь сформованості механізму самоконтролю, його рівнів може свідчити факт виправлення помилкової вербальної дії самим студентом. Головною настановою програми навчання іншомовного спілкування має бути така, в якій закладено ідею профілактики помилкової діяльності. Помилка студента – це значною мірою сигнал не того, що він не оволодів певним матеріалом (за умови достатньої тренувальної роботи), а того, що програму складено недостатньо правильно, не враховані деякі фактори навчання. Таким чином, в навчальній діяльності самоконтроль має бути спрямований на своєчасне попередження або розпізнавання зроблених помилок.

У сучасній педагогічній психології поняття самоконтролю тісно пов'язане із поняттям “навчальна діяльність”, в зміст якого входять не тільки процесійність і результативність, але й структурна організація і суб'єктність навчання. Таким чином, навчальна діяльність має розглядатися як спеціальний об'єкт організації та самоорганізації, управління та самоуправління, контролю та самоконтролю. Навички самоконтролю відносяться до таких, які потребують цілеспрямованого, чітко спланованого і свідомого розвитку. Оскільки основна мета будь-якої системи освіти полягає у розвитку особистості учня або студента, слід пам'ятати, що навчання є не тільки умовою, але й основою і засобом психічного і загального особистісного розвитку людини. Психічний і цілісний особистісний розвиток відбувається одночасно у трьох пластах:

- пізнавальної сфери (становлення інтелекту, розвиток механізмів пізнання);
- психологічної структури і змісту діяльності (становлення цілей, мотивів і розвиток їхніх взаємовідношень, засвоєння способів діяльності);
- особистості (спрямованість, ціннісні орієнтації, самоусвідомлення, самоконтроль, самооцінка тощо).

Структурування процесу розвитку студента в навчальній діяльності має базуватися на сформульованому Л.С. Виготським дуже важливому для педагогічної психології положенні про два рівня розумового розвитку людини. Мова йде про рівень *актуального розвитку* (існуючий рівень підготовленості і рівень інтелектуального розвитку, що визначається складністю завдань, які студент може виконувати самостійно), і рівень, що характеризує *зону його найближчого розвитку*. Цей другий рівень розвитку досягається вирішенням завдань, які знаходяться в зоні потенційних інтелектуальних можливостей студента. На підставі цього положення будується принцип "випереджаючого навчання", яким визначається ефективна організація навчання, спрямованого на активізацію, розвиток розумової діяльності студента, формування здатності самостійно здобувати знання, тобто саморозвитку і, відповідно, самоконтролю.

У теоретичних дослідженнях в галузі методики викладання іноземних мов значення і функції самоконтролю завжди розглядаються в контексті розвитку іншомовних мовленнєвих навичок і вмінь. Самоконтроль є органічним компонентом мовленнєвої навички і його формування відбувається одночасно і паралельно з формуванням останньої на основі і в процесі зовнішнього контролю викладача. Це дві форми зворотного зв'язку, які вдосконалюють і доповнюють одна одну. Зовнішній контроль не повинен бути самоціллю, а лише засобом формування самоконтролю на чотирьох рівнях:

- I рівень* – зовнішній контроль викладача і пояснення програми дій; самоконтроль як механізм зіставлення відсутній;
- II рівень* – сполучення зовнішнього контролю викладача і самоконтролю студента; самоконтроль повністю не сформований, хоча всі компоненти, необхідні для його формування, відпрацьовані;
- III рівень* – самоконтроль сформований, але недостатньо автоматизований;
- IV рівень* – самоконтроль сформований і дія його автоматизована.

Наведена градація рівнів формування самоконтролю базується на положенні про те, що самоконтроль проявляється в самому факті та характері виправлення помилок студентом [3, 148]. Слід додати, що необхідною умовою переведення студента на режим самоконтролю є відповідність зовнішнього контролю викладача двом основним параметрам: валідність прийомів контролю та адекватність форм, видів і типів контролю об'єктам контролю. Відомо, що у навчанні іноземних мов під об'єктами контролю розуміють деяку множину певних лінгвопсихологічних механізмів,

що проявляються в конкретних діях або актах, які піддаються дослідженню. До того ж підвищення рівня ефективності самоконтролю значною мірою залежить від правильної реалізації принципу індивідуалізації не тільки навчання іноземної мови, але й організації індивідуалізованого зовнішнього контролю. Відповідно до цього самоконтроль слід розуміти як структурний компонент будь-якої навчальної діяльності, який полягає у вмінні людини прогнозувати кінцевий результат і зони труднощів при його досягненні, планувати, контролювати, оцінювати, коректувати і регулювати свою навчальну діяльність на всіх стадіях її здійснення. В теорії навчальної діяльності формування самоконтролю розглядається як процес інтеріоризації зовнішнього контролю, і узвичаєним є виділення таких видів самоконтролю:

- прогнозуючий (плануючий, перспективний), метою якого вважається зіставлення всіх компонентів майбутньої діяльності зі своїми суб'єктивними можливостями, вміння планувати навчальну діяльність;
- поопераційний (покроковий), який базується на аналізі складу операцій, які структурно формують дію, і зіставленні їх з характером навчальних завдань та умовами діяльності;
- підсумковий, який передбачає порівняння результату діяльності зі зразком, тобто контроль за результатом дії.

Підсумковий самоконтроль за результатом діяльності є найпростішим з огляду на форму і процес. Він передбачає порівняння кінцевого результату зі зразком. Такий самоконтроль не допомагає завчасно уникнути помилок. Однією з основних форм самоконтролю в процесі навчання вважається поточний поопераційний самоконтроль. Він відрізняється більш складною операційною побудовою і передбачає необхідність засвоєння зразка, встановлення причин помилок і здійснення їхньої корекції в процесі виконання діяльності. Найбільш розвинутою формою самоконтролю безперечно виступає прогнозуючий самоконтроль. Він характеризується найбільш деталізованим складом операцій, пов'язаних із прогнозуванням пошуком: з'ясування мети діяльності, вибір і конструювання найбільш доцільного зразка, визначення і аналіз зон труднощів, планування результатів своєї діяльності, зіставлення ходу діяльності з планованим результатом, виявлення і аналіз помилок, встановлення їхніх причин, корекція планованого результату, оцінювання прогнозованої діяльності. Цей вид самоконтролю потребує рішень на основі аналітико-синтетичних операцій. Це найвищий рівень самоконтролю, він потребує знань норм, правил, досвіду здійснення такої діяльності та цілеспрямованого формування. Еволюція і

формування самоконтролю відбувається на тлі засвоєння основної навчальної дії і проходять такі стадії розвитку:

- спочатку дія самоконтролю йде за основною навчальною дією спираючись на зовнішні опори, зразки;
- дія самоконтролю починає зливатися з основною, часом відокремлюючись від зовнішніх опор;
- дія самоконтролю здійснюється без зовнішніх опор, тобто повністю зливається з основною навчальною дією;
- самоконтроль починає випереджати навчальну дію.

Формування самоконтролю значною мірою залежить від характеру самої навчальної дії, оскільки експериментально доведено, що орієнтовно-регулююча діяльність людини безпосередньо пов'язана з предметною діяльністю, з якої вона отримує засоби самоконтролю. Будь-яка поведінкова реакція в нових умовах базується на переносі дій, які відокремилися від конкретних умов, в яких вони виникли. Таким чином, навичка самоконтролю, сформована за допомогою одного навчального предмета, може бути перенесена на інші предмети та стати особистісною характеристикою кожної навчальної дії студента і його навчальної діяльності в цілому. Навичка самоконтролю формується за умови її включення в мету навчання у зв'язку із формуванням однієї з основних навчальних іншомовно-мовленнєвих навичок або вмінь. Так, навичка самоконтролю, сформована в процесі становлення лексичної навички англomовного говоріння, надалі може переноситися на інші види навчальної діяльності. Формування самоконтролю відбувається в опорі на еталон. Проте лише пред'явлення зовнішнього зразка ще не гарантує становлення самоконтролю у студентів. Між цими подіями лежить велика тренувальна робота.

На початковому етапі становлення самоконтролю викладач демонструє студентам зовнішній еталон з метою закріплення в їхній оперативній пам'яті зразка виконання дії, його алгоритм. Зразок-ключ має постійно знаходитися в полі зору студентів. Основною дією є побудова за аналогією, під час якої відбувається поетапне вивчення зразка виконання дії, що супроводжується зіставленням отриманих результатів з еталоном, виявленням помилок та їх причин, самокорекцією і самооцінкою. Наступним етапом розвитку самоконтролю є відтворення студентами ідеалізованого зразка, тобто з пам'яті. Після цього також відбувається зіставлення із зовнішнім еталоном, аналіз помилок, самокорекція і самооцінка. На завершальному етапі тренувальної роботи з формування самоконтролю спостерігається

усвідомлення зразка як скороченої розумової дії та симультанне порівняння, зіставлення навчальної діяльності зі зразком. Після цього проводиться корекція за результатом діяльності і оцінка.

Таким чином, загальна тенденція формування самоконтролю має такий вигляд: від розгорнутого зовнішнього контролю – до згорнутого зовнішнього контролю, а далі – до самоконтролю. До того ж, у кінцевому підсумку зовнішній контроль поступається місцем самоконтролю і використовується лише для виправлення помилок, які знаходяться поза компетенцією студентів, а також для корекції самоконтролю. В процесі реалізації самоконтролю, особливо на початковому етапі його застосування, значну роль відіграє взаємоконтроль студентів. Під час взаємоконтролю, як однієї з організаційно-методичних форм контролю, акцент слід робити на його головному призначенні: не відшукуванні недоліків в роботі партнера, а сумісному і злагодженому пошуку оптимальних шляхів рішення.

Ефективність застосування двоєдиної моделі контролю залежить від обрання такої форми контролю, яка б забезпечила успішне функціонування зовнішнього контролю і самоконтролю та сприяла б розвитку останнього. Саме тому в сучасній методиці безперечний пріоритет у вирішенні цього питання надається лінгводидактичному тестуванню. Всеохоплююче використання тестового контролю пояснюється тим, що тести не тільки виконують всі загальні функції контролю, але й мають цілу низку суттєвих переваг над нетестовими формами контролю. Проведення попереднього передтесту підвищує якість тестових завдань; вибіркового способу відповіді підвищує надійність тестів; наявність ключів і шкал сприяє об'єктивності підрахунку результатів, тим самим підвищує мотивацію і позитивне ставлення студентів до тестових форм контролю; специфічна форма завдань у письмовому вигляді економить учбовий час і розширює обсяг контрольованого матеріалу, дозволяє збільшити контингент тестованих одночасно за рівних умов; надає можливість виявити найбільш загальні характерні помилки і визначити слабкі місця кожного студента; більшість тестів достатньо легко піддається комп'ютеризації; існує можливість стандартизації процедури тестового контролю і застосування статистичного аналізу його результатів.

Особливо важливим є те, що тести виступають не тільки ефективною формою зовнішнього контролю, але й дієвим засобом формування самоконтролю завдяки наявності таких характеристик, як: систематичність, операційність, здатність концентрувати увагу студентів на найбільш суттєвих ознаках діяльності, її

зонах труднощів, можливість слугувати матеріалізованою основою для формування самоконтролю, придатність як для групового, так і для індивідуального контролю, відсутність протиріччя між керівною роллю викладача і розвитком самостійності студентів, можливість аналізу своєї діяльності, наявність надійної та легко вивіряємої оцінки.

Таким чином, з метою забезпечення зворотного зв'язку в межах динамічної інформа-

ційної системи, якою є процес навчання іноземної мови для професійного спілкування у вищому навчальному закладі, контроль слід розглядати як двоєдине утворення, яке включає зовнішній контроль викладача і внутрішній самоконтроль студента. Найбільш ефективною формою реалізації такого контролю виступає лінгводидактичне тестування.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анохин П.К.* Очерки по физиологии функциональных систем. – М.: Медицина, 1975. – 447 с.
2. *Бернштейн Н.А.* Физиология движения и активность / Под ред. О. Г. Газенко. – М.: Наука, 1990. – 496 с.
3. *Зимняя И.А., Китросская И.И., Мичурина К.А.* Самоконтроль как компонент речевой деятельности и уровни его становления // *Общая методика обучения иностранным языкам / Сост. А.А. Леонтьев* – М.: Рус.яз., 1991. – С. 144-153.
4. *Програма з англійської мови для професійного спілкування.* – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2006 р.

